

SİYASİ BİLİMLER ve HUKUK

1961 ANAYASASININ MÜDİR PRENSİPLERİNE VE MÜESSESELERİNE MUKAYESELİ KISA BİR BAKIŞ (1)

Prof. Bahri SAVCI

1961 Anayasası, tesadüfen ortaya çıkmış bir vesika değildir. Bir başka deyimle, 1961 Anayasası, bir ülkenin tarihinin belli bir safhasında, bazı aydınların ve siyasî kuvvet mensuplarının karihasından çıkmış bir vesika değildir; Bir masa başı imali değildir. Bu vesika, memleketimizin siyasal müesseselerinin gelişme seyrinin tabii sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Onun dayandığı müdür prensipleri, ihtiva ettiği belli başlı müesseseleri şöyle bir gözden geçirme bile, onun, bir siyasal oluşmanın mahsulü olarak ortaya çıktığını göstermeğe yeter. Bu Anayasanın beğenilmeyen, noksan sayılan, siyasal ve toplumsal gerçeğimize uymamış sayılan noktaları bulunduğu ileri sürülebilir. Nitekim sürülmektedir de.. Fakat böyle bir iddia, bu noksanların, onun, bir masabaşı çalışmasından gelmediğini ileri sürmeğe vesile olamaz. Bu Anayasanın, gerçekten böyle noksanları ve intibaksızlıkları varsa, bu, onu imal eden — daha doğrusu formüle eden — fikir ve siyasal kuvvet mihraklarının, onun gerçeğini daha iyi ifade edememiş olmalarından gelir. Yoksa, gerçek şudur ki : Türk milleti, bilhassa çok partili devreden beri, bu Anayasada ifade edilen prensipleri ve müesseseleri aramakta idi. Bu Anayasada, 1960 ihtilâli içinde mevcut türlü siyasal kuvvet, sosyal kuvvet akımlarının çatışmasının, mücadelesinin, işbirliğinin ortaya çıkardığı muhassıla ve kapasite derecesinde bu prensipleri ve müesseseleri formüle etmekten başka bir şey yapmamıştır.

(1) Bu konferans, bir UNESCO haftasında, bilimsel konferans serisinden olmak üzere, 2 Temmuz 1964 de Kars'da verilmiştir. Konu önemli ve geniştir. Onun için, muhtevası, ancak bir konferans çerçevesinde işlenmiştir. Yazılırken de, bazı noktalarda, bir miktar gelişme yapılmıştır. Fakat konferansta söylenenler, esası teşkil etmektedir.

Durum böyle olunca, bundan şu da anlaşılır ki, bu Anayasa iki hususu ifade eder : Geniş ölçüde geçmiş anayasaların 1961 şartları içinde devamı, teakübü olmak; gene 1961 şartları içinde idrak edilebilecek yeni fikirlerin in'ikâsı olmak.. Müdîr prensipleri ve müesseseleri araştırır iken, geçmiş anayasaların, 1961 şartları içinde nasıl bir devamı olduğunu göreceğiz. Keza, gene 1960 ihtilâlinin idraklerde uyandırdığı yeni fikirlerin, bu anayasaya girme cehdini de göreceğiz.

1961 şartlarının içinde eski anayasaların mirasını tesbit edebilmek için, bu eski anayasalarımızın da dayandığı müdîr prensipleri ve müesseseleri, pek kısa olarak gözden geçirmekte ve ifade etmekte fayda vardır :

I — 1876 Anayasasının temel fikirlerine bir bakış :

Türkler, batılı anlamda Anayasalı Devlet Rejimine 1876 Anayasası ile girmişlerdir. Vâkıa, ondan önce de, içinde yaşadıkları islâmî âmme hukukunun devlet prensibi ile bağlı idiler. O zaman da, sahip oldukları devlet hayatı ile, uyguladıkları siyasal iktidar olayı, bir takım kurallarla idare edilmekte idi. Bu da, devletin dışında ve üstünde, müteal nizamda bir hukukun, devlet hayatını çevirmesi, yönetmesi anlamında, bir Anayasalı devlet hayatını ifade etmekte idi. Fakat çağdaş anayasacılığı, iktidarla halk arasında bir münasebet kurarak iktidarın sınırlanması anlamında alırsak, Türklerde, bu anlamdaki ilk Anayasasının, 1876 Meşrutiyet Anayasası olduğunu söylemek gerekir.

Bu Anayasa, kendisinden önce var olan islâmî mutlakiyet monarşisini, gene islâmî meşrutiyet monarşisine çevirmiş bir anayasadır. Bir takım ilkelere ve onların gerektirdiği müesseselere sahiptir. Yalnız, hemen şunu söylemek gerekir ki, sahip olduğu ilkeleri, belirli felsefî görüş açılarından şuurlu hareket ederek bulmuş, almış, benimsemiş değildir. Bu ilkelerin bir kısmı, uyulmak istenen yola girilince, kendiliğinden gelen prensiplerden; diğer bir kısmı da, uyulmak istenen yoldan ürkenlerin direktmesi sonucu, bu yolda yürümenin getireceği diğer ilke ve müesseseleri yumuşatmak için getirilmiş prensiplerden ibarettir.

Uyulmak istenen yol şudur : İngiltere örneği bir meşrutiyet usulü getirmek... Ve bu yol ile, çökme istidadı gösteren Osmanlı İmparatorluğunu sağlam bir siyasal temele kavuşturmak.. Fakat, baştaki kurnaz, hileci, şahsî hükümrancı padişah ile, saltanat gele-

neğine kuvvetle bağlı rical, bundan ürkmüşlerdir. Bu sebeple, İngiltere örneği meşrutiyet prensibini, mutlakiyet geleneği lehine doğru yumuşatan diğer aslî ve tâlî prensipler getirilmiştir. Şöyle ki : İngiltere usulü bir meşrutiyet getirme dileğini, hemen hemen şuurlu bir şekilde i - Mutlakiyetin sınırlanarak, tek şahısta tecelli eden mutlakiyetçi otorite prensibinden vaz geçip, türlü devlet organlarında tecelli eden meşrutiyetçi - sınırlı otorite prensibi ile, ii - Bizzat kendisi noksan ve sınırlı bir çerçeve içinde kalsa da, iktidara sınır teşkil eden insan hakları ve hürriyetleri prensibini, 1876 Anayasasının ilk iki müdür prensibi haline getirmiştir. Fakat dediğimiz gibi, başta padişah olmak üzere gelenekçi devlet ricali, zamanına göre pek radikal bir değişmeyi ifade eden bu iki prensibi yumuşatmak için bazı tertiplere girmişlerdir. Bu da, monarşik iradenin ve monarşik hakikatin üstünlüğü ilkesi ile, icra - teşri münasebetlerinde parlâmentonun zayıflığı, zayıf tutulması ilkesinin, Anayasaya hâkim müdür görüşler arasında yer alıp, teşkilâta ve müesseselere hâkim olmasına yol açmıştır. Şimdi, kısaca, bu dört ilkeyi görelim :

1 — *İktidarlar ayrımı ve iktidara halk ortaklığı esasında sınırlı islâmî meşrutiyet prensibi* : 1876 Anayasasının genel niteliğini söylemek istesek, Bu Anayasa, iktidar ayrımı ve iktidarda halk ortaklığı esasını getiren ve nihayet, iktidarı da sınırlayan bir meşrutiyet getirmiştir, böyle bir meşrutiyet prensibine dayanmıştır diyebiliriz. Burada, dikkat edilirse görülür ki, 1876 nın dört ilkesinden ilki diye gösterdiğimiz bu ilke de, kendi içinde türlü unsurlardan — yani ilkelere — kurulmuştur. Şöyle ki :

A — *İktidarlar ayrımı ilkesi* : Gerçekten 1876 meşrutiyeti, çağdaş demokrasinin bir büyük ilkesine dayanmaktadır. Her şeyden önce, bu iktidarların ayrımı ilkesidir. O zamana kadar, Osmanlılarda, Halife - Sultanın şahsında toplanan ve beliren mutlakiyetçi otorite prensibi uygulanırdı. 1876, bunun yerine, devlet iktidarını türlü iktidarlar halinde tasavur etmiş ve her iktidarı, ayrı bir devlet organında tecelli ettirmiştir. Bu suretle, iktidarlar ayrımı ilkesini uygulamıştır.

B — *İktidara halk ortaklığı ve binaenaleyh meşrutiyet prensibi* : Kendi içinde türlü salâhiyet bölümlerine ayrılmış bulunan devlet iktidarını 1876, bir tek organda toplayıp belirtmeyerek, tersine, devlet iktidarlarını türlü organlara vererek, aslında, o büyük devlet gücüne, halife - sultanın yanında, halkı da ortak kılmıştır. Bu suretle, halk ile hükümdar arasında iktidar paylaşılmasını ifade eden meşrutiyet prensibine ulaşılmıştır.

C — *İktidara sınır prensibi* : İster iktidar bölünmesi, ister iktidar ortaklaşması deyiniz, meşrutiyet prensibine göre uygulanacak devlet gücü, 1876 da sınırlanmıştır. Bu sınır da insan haklarıdır.

D — *İslâmilik prensibi* : Bu sınıra da hâkim bir diğer prensip içinde uygulanacaktır. Binaenaleyh, 1876, islâmilik prensibine de dayanır.

2 — **Dar bir insan hakları ve hürriyetleri prensibi** : 1876 Anayasasının ikinci müdür prensibi, kendisi dar bir çerçeve içinde kalsa da iktidara sınır teşkil eden insan hakları ve hürriyetleri prensibidir. Bu prensip de kaynağını tanzimat fermanında alır.

Bu prensibin 1876 da anlaşılışı, oldukça dardır. Bu da sebepsiz değildir : Osmanlı mutlakiyeti zihniyeti, daha fazlasına elvermez.

A — *Hakların sayı bakımından darlığı* : 1876 Anayasası, sayı bakımından tam bir liste vermez. Ancak, kişi - basın - dernek ve ortaklık - öğretim ve öğrenim - tanınmış dinler için serbest ibadet - şikâyet haklarını ihtiva eder. Mülkiyeti, konut dokunulmazlığını-eşitliği-kamu hizmetlerinde kullanılma hakkını - tabiî hâkime sahip olma hakkını - kanun dışı vergi ve mükellefiyete tâbi olmama hakkını- musadere ve angaryeye uğramama hakkını, işkenceden masun kalma hakkını ihtiva eder. Bu suretle, ihtilâllerin ferdiyetçi haklar telâk-kisinin basit bir in'ikâsından ibaret kalır, hattâ, ferdiyetçi haklardan fikir - seyahat - toplanma - söz hürriyetlerini ihtiva etmemesi ile, büyük bir noksan gösterir. Sosyal ve ekonomik haklardan hiç bir işaret tanımaz, sadece, çalışma hakkına temas etmekle yetinir.

B — *Hakların mahiyetini telâkki ediş tarzında darlık* : Ayrıca 1876 anlayışı, bu hakları ve hürriyetleri, iktibas ettiği batılı ferdiyetçi doktrinin temel felsefesine de bağlamadan, mücerret birer unsur olarak almıştır. Bunlara, devletten öncelik ve üstünlük tanıdığı ileri sürülemez. Binaenaleyh, bu hak ve hürriyetlere, Anayasayı ve kanun koyucuyu bağlayıcı bir mahiyet verdiği de söylenemez. Tersine, Anayasa ve kanun koyucu, bunları bağlayabilir : Padişaha, hürriyetleri sınırlayıcı kanun vücuda getirmede, geniş yetkiler tanır. Parlâmento da bu hak ve hürriyetleri, istediği kadar daraltabilir.

3 — **Monarşik iradenin ve hakkın üstünlüğü prensibi** : Sözüni ettiğimiz bu iki prensip, zihinlerde de kurulmuş olan mutlakiyet prensibini kaldırıcı mahiyette idi. Devlet yapısını ve otorite telâk-kisini yeniden inşa eden iki temel fikir idi. Padişah ve geleneksel idrake pek alışkın rical, bundan ürkmüştür. Üzerine bütün siyasî ha-

yatın dayandığı anlayıştan tam bir fedakârlığa razı olmadılar. Bu sebeple, getirilen meşrutiyet anlayışı içine ve yapısı üzerine eski mutlakiyet unsurlarını eklediler. Bu suretle ve bu maksatla, 1876 Anayasasını, ayrıca, şu iki prensibe de dayandılar : Monarşik irade ve hakkın üstünlüğü prensibi, parlâmentoyu zayıf tutma prensibi.

Gerçekten 1876 Anayasasına göre, bir iktidarlar ayrımı yapılarak, bütün devlet gücü monark tekelinde bırakılmamıştır. Halk da, bu iktidara ortak kılınmıştır. Fakat, Anayasa maddeleri öyle işlenmiştir ki, sonunda, siyasî hayatta ilk söz ve son söz, gene monarkta kalmıştır. Monarşik irade ve onun eski hükümranlık hakkı, her şeyin üstünde kalmıştır.

A — *Monark iradenin üstünlüğü* : Gerçekten, devlet yetkilerini kullanmada monark iradesi en üstün durumdadır : Vezir tâyin ve azli, yabancı devletlerle mukavele ve barış akdi, seferberlik ve harp ilânı, parlâmentonun davet - tatil ve feshi, para basma, devlet güvenliğini bozanları sürgün etme, kabinenin mühim kararlarının, ancak, padişah tasdik ve muvafakatı ile yürürlüğe girmesi, iç politikanın tesbiti, hep, monark iradesine ve tasarrufuna bağlı hususlardır.

B — *Monarkın hükümranlık hakkının üstünlüğü* : Keza, monarkın hükümranlık hakkı, mukaddes bir haktır ki, devlet hayatı, bunun muhafazası üzerine dayanır. Sağlam ve nizamî bir idare kurmak için, devlet otorite ve güvenliğini muhafaza için, monarkın hükümranlık hakkını dokunulmaz kılmak gerekir.

4 — **İcra - teşri münasebetlerinde parlâmentonun zayıf tutulması prensibi** : 1876 Anayasası, iktidara kurduğu halk ortaklığını ve binaenaleyh meşrutiyeti, bir başka yönden de yumuşatmak, âdetta işlemez hale getirmek isteyen bir prensibe dayanmaktadır. Bu, parlâmentoyu, icra ile münasebetlerinde zayıf tutma prensibidir. Gerçekten :

A — *İcranın teşkilinde* : Padişah yetkisi mutlak kılınmış parlâmentoya bir müşterek faaliyet hakkı tanınmamıştır.

B — *İcranın kontrolünde ve sorumluluğunda* : Gene padişah yetkisi mutlak kılınmış, parlâmentoya zayıf bir faaliyet hakkı tanınmıştır : Ancak, meclisi mebusan faaliyetleri ile ilgili hususlardadır ki, nâzırlar, meclisi mebusanın sevki ile Divanı Âliye gönderebilirler.

C — *Teşri yetkisine tam sahip olamamada* : 1876 parlâmentosu, kanun teklifinde, kanun imalinde, bir meşrutiyet parlâmentosu

olmaktan uzaktır. Çünkü, bu hususlarda yetkileri zayıftır. Hattâ, teşri yetkisinin mühim bir kısmı, icra uzvunun eline verilmiştir.

1876 Anayasasının müesseselerine gelince, burada da şunu görürüz: 1876 Anayasası, sözünü ettiğimiz bu ilkelere uygun bir devlet yapısı kurmuştur. Yani, bir taraftan, devlet gücüne halk ortaklığını ifade edici organlar yaratırken, öte yandan, mutlak monarşi çağının sultasına sahip devlet organları yaratmıştır. Şöyle ki :

1 — Hâkim, üstün bir monark : 1876, kuvvetler ayrımı prensibine uyarak kurduğu organlardan, icra uzvunun da başı olarak devlet başkanlığını, hâkim - üstün bir monark halinde inşa etmiştir. Bu hâkim ve üstün mevki, monarkın sahip olduğu hükümler hakkının genişliğinde; politikayı, iktidar faaliyetlerini tesbitte hükümdarın sahip olduğu imkânların genişliğinde belirlemektedir. Nihayet, hükümdar, kendi tâyin ettiği âyan yoluyla, Meclisi Mebusanı ve dolayısıyla parlâmentonun tümünü sevk ve idarede hâkim bir mevkie getirilmiştir.

2 — Monarkla bağlı bir hükûmet : 1876, örnek aldığı İngiltere monarşisinde olduğu gibi bir icra uzvu yaratmıştır. Bu, organ, kabul edilmiş bulunan kuvvetler ayrımı prensibinin de tabii bir sonucu olarak kurulmak ve Teşri karşısında faaliyet göstermek zorunda idi. Fakat 1876 Anayasası, böyle bir icra uzvu değil, gene, mutlak monarşi çağında olduğu gibi, tamamiyle monarka bağlı bir hükûmet yaratmıştır : Tâyininde, azlinde, faaliyet alanının tesbitinde, uygulayacağı iç ve dış politikanın tâyininde, mühim kararların yürürlüğe konmasında, hep, monarkına bağlı bir hükûmet...

3 — Birbirine bağlı olmayan, ama, âyanın üstünlüğünde gene monarkla sınırlı iki meclisli bir parlâmento : 1876 Anayasası, kuvvetler ayrımına dayanan bir meşrutiyet gereği bir parlâmento kurmuşsa da, onu, bazı noktalarda, gene, örneğine lâyık olmaktan uzaklaştırmıştır.

A — İki dalı, birbirinden ayırmada : Meşrutiyet monarşileri iki daldan kurulu bir parlâmentoya dayanır. Fakat, bu iki dal, birbirinden tamamiyle ayrılmış, tecrit edilmiş değildir. Oysa ki, 1876'nın parlâmentosunun iki dalı, birbiri ile bağlantısı pek zayıf olan bir parlâmento teşkil ederler. Bu ayrılık sadece, kendilerini kuran kaynak ayrılığında görülmez, bilhassa çalışma ve birbirlerini tamamlama tarzlarında gözükür. Müşterek çalışmaları zayıftır.

B — Âyanın üstünlüğünde : İki dallı parlâmentolardaki dallardan birisi, yukarı meclis adı ile, ötekenden - halk temsilinden ge-

lenden bir miktar üstün olabilirdi. Fakat 1876, Âyanı, böyle, bir miktar üstünlük içinde bırakmakla yetinmemiş, onu, pek üstün kılmıştır. Âyanı, şeriatın muhafızı, padişahın hükümlerlik haklarının muhafızı, nihayet, hürriyetlerin, kanunu esasının, devlet bütünlüğünün, memleket güvenliğinin, vatan korunmasının da muhafızı yapmış ve ona, Anayasanın tefsircisi olma yetkisini de tanımıştır.

C — *Monarkla sınırlamada* : Nihayet, bu parlâmento, monarkla pek sıkı olarak çevrilmekle de, çağdaşları parlâmentolardan ayrılmıştır. Gerçekten, bir defa, Âyanı, tamamiyle monark seçtiğinden, parlâmentonun, bu hâkim dalı, monarka bağlı kılınmıştır. Meclisi mebusanı da monark feshettiğinden, bu dal da, onunla bağlı kılınmıştır. Nihayet, parlâmentonun daveti, tatile gönderilmesi, teşriî faaliyete teşebbüsü, nâzırları Yüce Divana sevki de padişah rızasına tâbi kılındığından, bu yol ile de, parlâmento faaliyetleri, monarkla çevrilmiştir.

İşte, bu suretle görülüyor ki, Türkler, 1961 Anayasasına gelmeden önce, Anayasalı devlet hayatına, demokrasi hayatı açısından daraltılmış prensipler, monarşininkine benzer müesseselerle başlamışlardır.

II — 1924 Anayasasına bir bakış :

Bununla beraber, Türkler, 1921 ve onu tamamlayıp müesseseleştiren 1924 Anayasası ile, demokratik siyasî hayata, prensipler ve müesseseler açısından pek çok yaklaşmışlardır. 1924 Anayasası ile, Türkler, bu sefer, iktidarlar birliği içinde ve tamamiyle halk iktidarı teşkil etmek üzere, bir lâik cumhuriyete ulaşmışlardır ki, bunun tâbi olduğu murakabe esası ile millî devlet, inkılâpçı idare, devletçi tutum, bu devleti, ileri derecede demokratize etmiştir.

1 — **Kuvvetler birliği içinde halk iktidarına dayalı lâik cumhuriyet prensibi** : 1924 Anayasası, her şeyden önce, böyle bir prensibi ihtiva eder. Dikkat edersek gene, burada bu prensibin de, bir takım prensiplerden meydana gelmiş bir demet olduğunu görürüz :

A — *Cumhuriyet prensibi* : 1924, bir cumhuriyet kurar. Buradaki cumhuriyet müessesesini, basit olarak, bir devlet şeklinden ibaret bir müessese olarak kabul etmememiz gerekir. Burada, bu müessese, aslında bir devlet prensibini göstermektedir: İktidarın ikili bir ortaklık halinde yürütülmesi prensibine karşılık, iktidarda, artık, bir ortaklığa ihtiyaç gösterilmemesi prensibini ifade eder, bu cumhuriyet kavramı... Binaenaleyh, 1924 Anayasası, iktidar ortak-

lığına istidatlı müesseselere hiç bir yer vermemiştir. Devletin meşruiyet temeli, iktidara, bir hükümdar ortaklığının bulunmamasındadır.

B — *Halk iktidarı : Millî hâkimiyet prensibi* : 1924 Anayasası, iktidara bir hükümdar ortaklığını kesin olarak reddedince, zarurî olarak da millî hâkimiyet prensibini tam ifadesi ve şümulü ile kabul etmek ve bu prensip içinde de, gerçekte, bir halk iktidarı uygulamak mantığına uymuştur. Bu; milletin kaderinin, gene bizzat millet mânevî şahsiyetinin iradesine tâbi tutmak; pratikte de, halkın, kendi kader işlerini, bizzat kendisinin idare etmesi prensibi olarak anlaşılmalıdır.

C — *Kuvvetler birliği prensibi* : Millet işlerinin iyi yürütülmesi, yani, içinde bulunulan Birinci Dünya Savaşı sonunun, Türkiye'ye getirdiği çok müşkül kuruluş ve gelişme şartları içinde başarı ile yürütülebilmesi ve şahsî iktidarına dayalı rejimlere dönülmemesi için, devlet iktidarlarının tümünü, onu hiç kimse ve hiç bir makam ile paylaşmadan bir merkezde toplamak — milleti ifade eden bir merkezde toplamak — gerekmiştir. İktidar, millî iradeye ait olan bir iktidardır. Millî irade ve binaenaleyh onun iktidarı, bölünmeden, tecezzî etmeden, bir mecliste toplanmalı ve belirmelidir : Teşri ve icra, bir mecliste toplanmalıdır.

D — *Lâiklik prensibi* : Kuvvetler birliği şekline dayanarak kurulacak bu millî hâkimiyet cumhuriyeti, lâik bir devlet teşkil etmelidir. Cumhuriyetin, bir devlet prensibi olarak halk iktidarını, ortaklığa lüzum kalmadan gerçekleştirebilmesi için, ortaklığa istidatlı müesseseleri ve yolları kapamak lâzımdır. Bunun yolu da, devleti, din etkisinden kurtarıcı prensib olarak lâikliği benimsemek ve uygulamaktır.

2 — *Murakabe prensibi* : 1924 Anayasası, 1876 nın ihmal etmek zorunda kaldığı bir prensibe yer vermiştir. Bu, devlet faaliyetlerinin daimî bir murakabeden geçirilmesini gerektiren prensiptir. devlet faaliyetleri, bilhassa teşri ve icra faaliyetlerinden ibaret olduğuna göre, her iki safhanın hukuka uygunluğunu sağlamak gerekir. İşte 1924 Anayasası, hukuka uygunluğu; Anayasaya uygunlukta, Anayasaya uygun olarak çıkmış bulunan diğer yasalara uymakta görmektedir. Buna göre, teşriî faaliyetler, sarîh olarak, Anayasa ile çevrilmiştir. Diğer icraî ve idarî faaliyetler ve tasarruflarda, Anayasaya uygun olarak çıkması gereken kanunlar ile çevrilmiştir.

1924 e göre, bu murakabe prensibi, teşriî faaliyetlerin Anayasa tarafından, idarî icraî tasarrufların da, diğer müesseseler tarafından

takdir edilmesini gerektirir. Fakat, idarî - icraî tasarrufların takdiri, bir usule ve müeyyideye bağlandığı halde — meclisi kontrol, kazaî kontrol gibi — teşriî tasarrufların takdiri, bir usule ve müeyyideye bağlanamamıştır.

Bundan başka, 1924 Anayasası, 1876 nın kozmopolit devletine karşı, millî devlet prensibini; statik Osmanlı hayatına karşı inkılâpçı toplum ve onun inkılâpçı devlet prensibini; yarı sömürgeye yol açan tanzimsiz iktisat prensibi yerine devletçilik prensibini de ihtiva etmektedir.

1924 Anayasasının bu ilkelere uygun müesseselerine gelince : Bu Anayasa, ilkelerinin kat'î sonucu olarak, şu nitelikte 3 devlet organı kurmuştur :

1 — İktidar ve temsil inhisarcısı bir hâkimiyet ve idare organı:
Tek meclisli parlâmento : 1924 Anayasası, dayandığı kuvvetler birliği, millî hâkimiyet prensibi dolayısıyla, bütün iktidarı ve temsili kendinde toplayan bir parlâmentoya ulaşmıştır. Bu parlâmentonun nitelikleri şunlardır :

A — İktidar inhisarı : Bu parlâmentoda toplanan ve beliren iktidar, prensip itibariyle, «Kayıtsız - şartsız halka ait olan bir iktidardır» ve onun bir ortağı yoktur. O halde, bu parlâmento, bir iktidar inhisarına sahiptir.

B — Temsil inhisarı : Bu parlâmento, hâkimiyet sahibinin, halkın biricik temsilcisidir. (Bu sebeptendir ki, aynı zamanda, tek meclislidir). Bu suretle, onda, temsil inhisarı da vardır.

C — Hâkimiyet organı : Devlet hayatı içinde, bu parlâmentodan üstün, ona benzer, ona eşit bir başka organ yoktur. Sürekli bir çalışma tarzı içinde, millet kaderini tâyin etmek, ona aittir. Bu niteliği ile, o, bir hâkimiyet organıdır.

D — İdare organı : Bu parlâmento, tâyin ettiği millet kaderinin idarî - icraî işlemler safhasını da tâyin ve tesbit eder. Çünkü, hükûmet işlerinin «veçhe» sini de tâyin eder. Binaenaleyh, bir idare organıdır, hükûmet, onun bir cömmis'inden ibarettir âdeta...

2 — Buna bağlı, fakat, siyaseten dinamik bir idare - icra uzvu :
Hükûmet : 1924, nazarî olarak her şeyin sahibi olan parlâmentonun altında bir idare - icra uzvu halinde gelişmeğe istidatlı bir hükûmet kurar.

A — *Meclise bağılılığı* : Bu hükûmet, sistem gereği, prensipte meclise bağılıdır : Tamamiyle meclisten çıkması ile, daha kuruluşunda; meclis kanun ve kararları ile çevrili olması ile faaliyetinde; meclis tarafından her an düşürülebilinip, bilmukabele meclisi feshe demeyişi ile mesuliyeti hususunda, bu hükûmet, meclise bağılıdır.

B — *Siyaseten dinamikliği* : Fakat bu hükûmet, Anayasasının kurduğu siyasî sistem açısından, pek de dinamik bir parlamenter hükûmet niteliğindedir. Bir başbakan liderliğinde oluşu, partiye dayanması, meclisle münasebetlerinde ve meclisin kanun ve siyaset imalinde onun üzerinde pek müessir oluşu, bu hükûmeti, parlamenter hükûmetlerin dinamikliği ile donatmaktadır..

3 — **Şahsî iktidar yeteneklerinden ve imkânlarından soyulmuş ve nötralize edilmiş bir devlet başkanlığı** : 1924, mutlakiyet ve meşrutiyet hükümdarlarının şahsî iktidar geleneklerinden pek ürktüğü için, şimdi, böyle bir yola gitme imkânlarından soyulmuş bir devlet başkanlığı yaratmıştır. (Bu devlet başkanlarının, fiiliyatta kuvvetli oluşlarını, rejimin siyasî veçhesi içinde izah etmelidir.)

İşte bu nitelikleri ile de, 1924 Anayasası, şahsî saltanat hükümlerini ve bakiyeleri yerine, bir halk hâkimiyeti tatbikatı olmuştur; demokrasi içinde kalkınma yollarının araştırılması ortamı olmuştur. Fakat, bir takım noksanları dolayısıyla, — siyasî şartların da kanununa uyarak — bazı sapmalara uğramıştır.

1 — *İktidar icralarını, müşahhas sınırlara bağlamada, noksanları olmuştur* : Bir kere, müşahhas ve şâmil bir insan hakları doktrini yayamamıştır. Bu yol ile, bir sınıra ulaşma fikrini yayamamıştır. Sonra, kendisinin formüle ettiği mevcut insan haklarını da koruyamamıştır.

2 — *İktidarın, bir partide temerküzüne müncer olarak, kendin demokratik sisteminden de sapmalara uğramıştır* : Bir kere, uygulanan tek turlu, listeli, çoğunluk sistemi ile, tâbi olunan parti disiplini dolayısıyla, hükûmet - meclis çoğunluğu ayniyeti hâsıl olmuştur. Bu da, teşriî organı gerçek alanından dışarı çıkıp kaza organı alanına gitmeğe sevk etmiş; onu, anayasa sınırlarını aşmağa doğru itmiştir. Keza, devlet başkanlığını tarafsız mevkiinden sapdırmıştır. Hükûmeti; meclis ile çevrili olarak değil, mecliste çevirerek icrata sevk etmiştir. Nihayet, yargı organını, objektif hak koruyuculuğu görevinden saptırmıştır.

Bunların sonucu olarak da, hürriyet düzeninden çıkılmış; kendinde bu kadar iktidarların toplandığı bir oligarşi ve şahıs mutlaklığına dönülmüştür. Bu da, sonunda, bir ihtilâli doğurmuştur. Binaenaleyh, bundan sonra, böyle mutlaklığa düşmeyi önleyecek bir Anayasa düzeni kurma; onun içinde de demokrasi buhranlarını önleyecek bir sosyal devlete ulaşma ihtiyacı ile yeni bir Anayasa aranmıştır. İşte bunun ilkeleri ve müesseseleri de şunlardır :

III — 1961 Anayasasında durum :

Buraya kadar söylenenler şunu gösterir ki, bizim anayasacılık gelişmelerimiz, türlü kaynaklardan etki almaktadır. Kaynaklardan bir tanesi, bizzat kendi anayasacılık hareketlerinin mirasıdır. Bir diğeri, çağdaş demokrasilerden gelen mirastır. Ve nihayet bir diğeri de, içinde bulunduğumuz toplumsal şartların, sosyal ilerleme yönü olarak seçtiğimiz batı uygarlığı yolunun ilham ve telkinleridir. Bunları, birer birer inceliyelim :

1 — Çağdaş demokrasilerden gelen siyasal prensipler : 1961 Anayasası, çağdaş demokrasiler açısından baktığımız zaman, millî hâkimiyet, temsilî hükûmet, kuvvetler ayrımı, parlamenter sistem denen müesseseler üzerine dayanmaktadır. Bir başka deyimle söylemek gerekirse diyebiliriz ki, birbirinden ayırarak işletilen parlamenter hükûmet prensibine dayanmaktadır; Devletin siyasal teşkilâtını, bu dört siyasal ilkenin telkin ve zarureti altında korumaktadır. Bunların da birer birer mütalâası, kısaca, şundan ibarettir :

A — Millî hâkimiyet prensibi : Bu prensip, 1961 Anayasasının müdür prensiplerinden birisidir. Aslında, 1876 ile içine girilen demokratizasyon hareketinin, 1924 Anayasasından geçmesi suretiyle, bu prensibe varılmıştır. Binaenaleyh, millî hâkimiyet prensibi, bir bakıma, 1924 Anayasasından alınmış gibi gözükmektedir. Fakat, aslına bakılacak olursa, 1924 Anayasası da, «Kuvay-ı miliyeyi âmil ve millî iradeyi hâkim kılmak» diye gösterilen formül altında, harikulâde bir kudret ve açıklıkla ifade ettiği millî hakimiyet görüşünü, çağdaş batı demokrasilerinden iktibas etmiştir.

Burada, dikkat edilecek ince bir husus vardır : 1924 sistemi, milletin kaderini, gene bizzat millet mânevî şahsının iradesine bağlamak için bir millî irade tasavvuruna ve bunun da, bir ülkede bahis konusu olabilecek olan hâkimiyet gücünün, emretme iktidarının sahibi telâkkisine; ve bu millî iradenin de, ancak ve ancak, münha-

sıran, mecliste tecelli etmesi inancına varmıştır. Bir başka deyişle, millet mânevî şahsı, kendi kaderini kendisi yoğurur. Her şey, onun iradesine bağlıdır ve onun iradesinden sızar. Bu arada ve onun sahibî olan mânevî şahsiyet, en üstün emretme iktidarı olan hâkimiyetin sahibidir. Bu arada — ve binaenaleyh, onun sahibi olduğu devlet kimiyet gücünün icrası hakkı — münhasıran mecliste tecelli ve merkez eder. 1924 sistemi, bunu söyler, bunu söylemek ister.

1961 sistemi ise birer faraziye olan bu görüşe ihtiyaç hissetmez. Açıkça, bir millî irade, bir mânevî şahsiyet, bir inhisarî icra faaliyetlerine gitmeğe ihtiyaç duymaz. Ona göre, devlet gücü, türlü faaliyet alanlarından ibarettir. Her yetki, Anayasada gösterilen organ tarafından, Anayasada gösterilen yolda icra edilir. Bütün bu icralarda bu icra hakları da, o organların kendilerine mahsus imtiyazlarıdır. Asıl olan şudur : Ortada bir devlet hayatı vardır : Devlet hayatından hâsıl olan bir otorite, bir emretme iktidarı, bir devlet gücü vardır. Bu otorite, hiç bir makamın hakkı ve inhisarı halinde mevcut değildir. Bu otorite, devlet hayatından çıkar ve devletin sahibi olarak millete ait olarak devam eder. Millî irade ve millî hâkimiyet devletin devlet otoritesinin, Anayasada gösterilen organlarca, Anayasada gösterilen çerçeve içinde, millet adına kullanılmasından ibarettir. Binaenaleyh, şu veya bu faaliyet alanında, şu veya bu yetki öncelik söz konusu olabilir; fakat, şu veya bu organın, tüm devlet hayatında hâkim — inhisarî bir şekilde üstün — yegâne hâkimiyet organ olması bahis konusu olamaz.

B — Temsilî hükûmet prensibi : 1961 Anayasasına göre, millet temsil te ait olan otoritenin, Anayasada gösterilen organlarca, millet adına kullanılması keyfiyeti, bir temsilî hükûmet sistemi teşkil eder. Bu itibarla 1961 Anayasası, temsilî hükûmet prensibine dayanan bir devlet tem kurar : Devlet iktidarlarının, Anayasada gösterilen türlü organlar tarafından — Bu organların aslî imtiyazları halinde değil — milleti temsilen kullanılması anlamında olmak üzere...

C — Kuvvetler ayrımı prensibi : Millî hâkimiyetin, temsilî hükûmet şeklinin, türlü iktidarların türlü devlet organları eliyle kullanılmasında tarzi içinde icrası yolu, 1961 in kabul ettiği millî hâkimiyet telâkkisinin tabiî sonucudur. Mademki, devlet hayatında, bütün iktidarları kendinde toplayan bir tek iktidar, bir tek temsil organı inhisarı yoktur; tersine, türlü devlet organlarının, Anayasada gösterilen yol ile milleti temsilen devlet gücünü kullanması vardır, o halde, kuvvetler ayrımına gitmek, bir vâkıdır. İşte 1961 Anayasası anlamda bir kuvvetler ayrımına ulaşmıştır. Bu arada, 1961 Ana

sına göre icra uzvunun da bir orijiner iktidar kullanmadığı, bir müş-tak (derivé) iktidar kullandığı ileri sürülerek kuvvetler ayrımının mevcut olmadığı da ileri sürülebilir. Fakat icra uzvuna böyle bir mevki verilmesi, 1961 Anayasasının sun'î bir müdahalesinden başka bir şey değildir. Aslında ve tabii mantığında 1961 Anayasası, çağdaş-demokrasilerin birbiriyle irtibatlı prensipleri arasında kuvvetler ayrımına da yer vermiştir. Bazı edebiyatları ihmal edebilir isek, tür-lü devlet iktidarlarının türlü devlet organları eliyle, Anayasada gös-terilen yolda ve ölçüde ve birbiri karşısında kullanılması sistemini koyduğu ve bunun da, ayrımı teşkil ettiği bir vâkiadır.

D — *Parlmanter sistem* : 1961 Anayasasının, 1924 Anayasası-nın nazarî manzarası altında uygulamaya savaştığı parlmanter rejimi, artık, su üstüne çıkardığı söylenebilir.

Türkiye'de parlmanter rejim ilkesi, uzun zaman, «Parlâmentolu rejim» ile karıştırılmıştır. 1876 da, Türkiye'ye, parlâmentolu bir re-jim gelmiştir. Şu anlamda ki : İktidarın, halife - sultanın şahsında tecelli ve temerküz ederek, onun tarafından — fakat vezirleri eliyle — uygulanması sisteminden çıkılmış; iktidarın, bir «Halife - Sul-tan» - «İki meclisli, bir parlâmento» ortaklığı altında kullanılması yoluna gidilmiştir. Vâkia, biraz önce de belirtildiği üzere, meşrutiyetimiz, iradesi ve hukuku her şeyin üstünde olan «hâkim ve üstün bir monark» a, ona bağlı bir hükûmete dayanmaktadır ve bu monark, ile çevrilmiş ve sınırlandırılmıştır. Fakat, tarihî akışı içinde siste-min mantıkî anlamı, değeri uygulanabildiği sürece de fiilen uygula-nış biçimi şöyledir : İktidarın, bir parlâmento ortamı içinde kalışı, bir parlâmento kanalıyla tâyin edilişi... Parlâmento, iktidarı tâyin eden, şartlandıran, gerçekleştiren bir unsurdur artık.. Hükûmet et-menin fârikası, hükûmet ve iktidar olayının, bir parlâmento ile şartlandırılmış bulunmasıdır. Ama, bu sistem, bir gerçek parlman-tarizm de teşkil etmemektedir. Çünkü; teşri, icra dengesi yoktur.

1924 e gelince : Bunda da parlâmentolu bir rejim vardır. Şu an-lamda ki : İktidarın, bir Halife - Sultan ile ortaklaşılmasından çıkıl-mış, iktidarın, onun gerçek ve aslî sahibi olan, milleti temsil eden tek müessese olan ve bu sıfatı ile iktidar ve temsil inhisarcısı bir üs-tün hâkimiyet organı olan meclis ile uygulanması yoluna girilmiştir. Bu maksatla, icra uzvu parlâmentoya tâbi kılınmıştır. Her ne kadar, devlet başkanı, rejimin sahibi, yürütücüsü, deneticisi gibi üs-tün bir tarihî misyon ile siyasete hâkim ise de; keza, her ne kadar hükûmet, iktidar icralarının fiilî ve siyasî sahibi gibi gözükmekte ise de, sistemin, demokratik değeri şuradadır : İktidarın, bu meclis

yolu ile tek kaynak olan halka dayanması, iktidara demokratik meşruiyet temelinin, bu meclis yoluyla sağlanması... Ama, bu sistem de, parlamantarizm eşkâline ve ruhuna göre işlemeğe tam kavuşamamıştır: Ya tek parti kanalıyla, ya da parti oligarşisi disiplin kanalı ile, meclis, hükûmete tâbi durumdadır. Meclis - hükûmet dengesi mevcut olmamaktadır.

Bu gerçeklere rağmen, ortada, bir parlâmentonun bulunuşu, sistemi, çok kişinin gözlerinde, bir parlamantarizm saydırmağa sebep olmuştur. Aslında parlamantarizm, mümkün olan — teşhisi mümkün olan — unsurları ve işleme mekanizması ile, ancak 1961 Anayasasında var olmuştur denebilir. Şu anlamda ki: Hükûmet, Büyük Millet Meclisine, sorumluluk müessesesi yoluyla bağlı olduğu halde, meclis faaliyetlerine katılış tarzında ve icra yetkisini kullanış tarzında şahsiyetli, imkânlı, yetkili bir uzuvdur. Büyük Millet Meclisi de, parti hükûmetleri kanalıyla, icra uzvu tarafından sevk edilmekte ve nihayet, fesih mekanizması ile, icra uzvunun etkisine mâruz bulunmakta ise de, hükûmeti denetleme ve sorumlu kılmada şahsiyetli, imkânlı, yetkili bir uzuvdur. Bu iki şahsiyetli, imkânlı, yetkili uzvun birbiriyle münasebetleri de, dinamik ve icra uzvuna yol açacak tarzda olmasına rağmen, dengeli bir münasebettir. Bu itibarla, parlamantarizm, 1876 ve 1924 lere nazaran, daha müşahhas bir haldedir.

Bu müşahhaslığı, şu unsurların kısaca gözden geçirilmesi, bir kere daha teyit eder. Tarafsız bir devlet başkanı vardır. Bu tarafsızlığı, teşri - icra münasebetlerinde, ağırlığını, her hangi bir tarafa, keyfî olarak koymayı önleyici mahiyettedir. Seçimden gelen iki dallı bir parâmento vardır. Bunun, esas görevi, teşri yapmaktır ve icrayı denetlemektir. Bu görevine engel yoktur. Bu görevine yarayacak, bütün parlamanter vasıtalarına sahiptir. Bunun karşısında bir hükûmet vardır. Esas görevi, bütün şümulleri ile birlikte icradır. Bu görevinin gerektirdiği bütün hükûmet vasıtalarına sahiptir. Ayrıca her iki organ, birbiri üzerine karşılıklı faaliyette bulunmağa elverişli Anayasa vasıtalarına sahiptirler. Birisi (Parlman) Anayasanın gösterdiği yolda, teşri imkânlarına, denetleme, sorumlu kılma imkânlarına sahiptir. Öteki (Hükûmet) gene Anayasanın gösterdiği yolda icra imkânlarına, meclisle temasa geçmek, onun teşri faaliyetlerine müessir olmak, onu kendi politikasına doğru sevk etmek imkânlarına ve nihayet, onun kullandığı sorumluluk müeyyidesine karşı, fesih müeyyidesini kullandırmak imkânına sahiptir. İşte, bu ise, parlamantarizmdir. Ve bu prensibi, 1961 Anayasası, 1876 dan kalkan, 1924 ten geçen bir vetire sonunda, çağdaş demokrasilerden iktibas etmiştir.

2 — Bu prensipler altında, anayasacılık gelişmelerimizin mirası olarak yer alan prensipler : 1961 Anayasasının dayandığı müdir ilkelere bazılarını, gene çağdaş demokrasilerin dayandığı bu dört ilkenin etkisi ve ışığı altında, bu dört ilkenin hem tabii sonucu, hem de yerli şartlara uygun sonucu olarak teessüs eden bir yerli miras olarak gösterebiliriz. Bir başka deyimle, bu ilkelere bazılarını, yerli şartların gerektirdiği bir millî lâik devletin, demokrasi üzere kurulup işlemlerini sağlayan prensipler olarak gösterebiliriz ki, bu millî, lâik devlet ilkeleri ile varılmak istenen demokratik devlet ilkesi, Türkiye'ye millî anayasacılık gelişmelerimizin sonucu olarak gelmektedir. Şöyle ki :

A — Millî devlet, milliyetçilik prensibi : 1961 Anayasası, İmparatorluğun İslâm ümmetçiliği esprisine; onun kozmopolit sosyal yapı sistemine aykırı olarak, Türk milliyetçiliği esprisine ve millî sosyal yapı sistemine sahiptir. Hemen eklemek gerekir ki, bu anayasa, aynı zamanda, bir yandan islâmcılık, bir yandan da ırkçılık yönlerinde gelişmeğe elverişli bir dar milliyetçiliği de reddetmektedir. Diyebiliriz ki, Anayasanın dayandığı milliyetçilik ve kurmak istediği millî devletin, bilhassa, reddedici, menfi unsurları ile niteliğini belirten bir keyfiyettir : Kan, renk, itikat ve millî sınırlar ötesine uzanma unsurlarından temizlenmiş bir milliyetçiliktir bu... Bu millî devletin, kana, renge, her hangi bir itikat demetine, millî sınırları aşan aspirasyonlara dayanmayı reddedip, tarihin doğurduğu bir hayatı, birlikte yaşama duygu ve zarureti üzerinde devam ettirme unsuruna dayanmaktadır. Bu itibarla, en bilimsel ve inancil bir mahiyet kazanmaktadır. Tarihin doğurduğu bu hayatı, birlikte yaşama duygusunu ve zarureti benimseyip, onu bu topraklar üzerinde devam ettirmek isteyenler Türktür; onların bu duygusu Türk milliyetçiliğidir. Irkı ve dinî kaynağı ne olursa olsun, bu topraklar üzerindeki geçmiş hayatın unsurları ve gelecek hayatın ümit ve istekleri ile, birlikte yaşamak isteyen kitlelere bu milliyetçiliğin sosyal yapı temelini teşkil eder. 1961 Anayasası, böyle bir telâkkiyi benimseyip savunmakla, kendini, hem tarihine bağlamış, hem o tarihin bugün bir vâkıa halinde doğurduğu sosyal yapıya dayatmıştır. Kuvveti buradan gelmektedir. Çekiciliği ve ayrıca bir başka kuvveti de, kan - renk - itikat demeti - millî sınırların ötesine uzanan aspirasyonları aşan liberal - insancıl yönünden gelmektedir.

B — Lâik devlet, Lâiklik prensibi : Bu da, anayasacılık gelişmelerimizin 1924 den geçerek getirdiği olumlu bir miras prensibidir ki, üzerinde çok durulmuştur, çok durulmak da gerekmektedir. Bu prensibi, bir yandan, bilimsel muhtevası içinde dikkatle muhafaza

etmek gerekir iken, bir yandan da, bu bilimsel muhtevayı, içinde yaşanılan şartlar açısından kavramağa cehdetmek gerekir. Hattâ, söyle söylemek daha münasıptir : Ekonomik, siyasal ve sosyal bakımlardan, evvelce kabul etmiş bulunduğumuz toplumsal ilerleme yönünden gösterdiğimiz sapmalardan kurtulmak için yapılmış bir ihtilâl sonunda, lâiklik prensibini, mücerret bir formül, basma kalıp bir tez, çözüm yolu bulma kolaylığı veren ucuz bir tarif içinde telâkki etmemek; Türkiye şartları açısından gerçek bilimsel bir muhteva içinde neden ibaret olacaksa, — bütün istilzamları ile birlikte — bu muhtevası ile telâkki etmek lâzımdır. Bir başka deyimle; «Lâiklik, din ile devletin birbirinden ayrılması, dinin devlete, devletin dine karışmamasıdır» şeklinde özetleyebileceğini bir telâkki tarzı ile yetinmemeliyiz. Çünkü, böyle bir telâkki tarzındaki — hattâ tarifindeki — unsurlardan birisi pek açık değildir. Gerçekten devlet, açık bir unsurdur. Devlet gücü açık - seçik bir güçtür: karıştığı sahadaki müdahalesi, hemen belli olan bir güçtür. Oysa ki din, böyle açık bir unsur ve güç değildir. Onun, karıştığı alandaki müdahalesi, ilk bakışta seçiliverilemez. Din, bir müdahale gibi gözükmeyen bir tesir gücü ile, her şeyi — devleti de — kendi müdahale ve tesir alanı içinde tutmasını bilir.. Binaenaleyh, nazari yönden, din ile devleti birbirinden ayırdığımız halde ve tatbiki yönden de, dini, devletin müdahalesinden âzade kıldığımız halde — çünkü, devletin dinle müdahalelerini kolayca teşhis edip bertaraf etmemiz, tatbiki yönden, her an mümkündür — gerçekte, kişiyi, gurupları, toplumu, bütün yaşayışlarının her yönünde dinin tesirine, müdahalesine, denetine, müeyyidelerine mâruz bırakabiliriz. Binaenaleyh, kişinin, gurupların, toplumun ve nihayet devletin faaliyetleri, din tarafından tönemiş olur. Bu ise, lâiklik prensibinin gerçek anlamı ile tezat teşkil eder. Lâiklik prensibinin gerçek anlamı, — vicdanındaki dinî itikatlar alanı dışında — kişiyi; düşüncesinde, duygusunda, fizikî - fikrî - moral gelişmelerinde, diğer insanlarla, toplumla, istimal ve istihlâk münasebetlerinde; kaynağını dinden alan prensiplerin, kuralların, kontrollerin, müeyyidelerin etkisinden âzade kılmak; beşerî - bilimsel kuralların, prensiplerin, kontrollerin, müeyyidesine tâbi kılmaktır.. Keza, kişilerin teşkil ettikleri gurupları da — aile, meslek gurupları gibi ve nihayet vatandaş gurubunu da — gerek kendi içlerinde, gerek başka guruplarla olan münasebetlerinde ve nihayet devleti, bilcümle münasebetlerinde, metafizik kaynaktan gelen kuralların değil, bilimsel metodla aklın bulduğu kuralların, tabii, müsbet ve beşerî bilim kurallarının etkisine, yönetimine, denetine, müeyyidesine tâbi kılmaktır; bu suretle, kişiyi, gurupları, devleti, tabii insiyaklarının, beşerî eğlimlerinin bilime - beşerî ahlâka daya-

nan muhtariyetine kavuşturmadır : Kılığında - kıyafetinden, velâyet ve vesayetinden, nikâhına, ölümüne, ticaretine, estetiğine kadar her noktada kişiyi, gurupları ve devleti, serbest faaliyete — daha doğrusu, bilim ve beşerî ahlâk kuralları içindeki faaliyete — kavuşturmadır Böyle olunca, lâiklik prensibi, bir yandan, devlet ve yüksek icra kademelerinde din prensibini, dinî makamları, dinci yönetimi bertaraf ederken, aynı zamanda, beşerî ve sosyal hayatın her yönünde dinin, kişi - gurup yaşayışlarını kontrolü, yönetimi ve müeyyidesi altına almasını da bertaraf etmek gibi aktif bir anlamı da ihtiva etmiş olur. İşte 1961 Anayasası, gene kendi anayasacılık gelişmelerinin, 1924 Anayasasından geçerek getirdiği bu hayatî prensibi de, müdir ilkelere biri olarak benimsemiştir.

Bu prensip; bu hali ile, yani gerçek mahiyeti ile, dinî inanç hürriyetini, bütün şümülü ile kabul eder; şu anlamda ki, bir beşerî yaratık, istediği dinî inanç zümresine sahip ve tâbi olabilmekte, son derece hürdür. Keza bu prensip, ibadet hürriyetini de kabul eder. Şu anlamda ki, bir beşerî varlık, sahip ve tâbi olduğu dinî inancın gerçek imadet ve merasimlerini, noksansız olarak yerine getirmek hakkına da, son derecede sahiptir. Daha sonra, bu prensip, dinî eğitim, dinî öğrenim ve öğretim hakkını da kabul eder; şu anlamda ki, bir beşerî varlığın, kendisine ve çocuğuna, istediği dinin esaslarını vermek, almak, öğrenmek, öğretmek hakkına, son derecede sahiptir. Nihayet, bu prensip, Türkiye şartlarının gerektirdiği üzere, İslâm dininin, genel idarenin bir tâlî cüz'ü vüs'atinde bir teşkilât ile genel idare içinde ve altında, bir yönetim kuruluşuna sahip olmasına da imkân ve cevaz verir. Şu anlamda ki; bu teşkilât yoluyla, İslâm dini, başı boşluktan kurtulup, ferdî vicdanlar alanındaki yerine oturma gücüne kavuşmuş olur.

Fakat bu prensip; her hangi bir dinci merkezin, — meselâ caminin — teşkilâtın, bütün okul hayatını, bütün eğitim - öğrenim - öğretim hayatını, kendi etkisine, kendi yönetimine, kendi denetim ve müeyyidesine tâbi kılacak yolda faaliyet göstermesine razı olamaz. Keza, aynı işi, istihsal hayatında, istihlâk hayatında, bütün beşerî hayat safhalarında, bütün siyasî - sosyal oluşmalar alanında yapmasına da razı olamaz. Çünkü bu, eğitim hayatından tutunuz da, iktisadî, siyasî bütün münasebetler hayatını; bilimsel metodla aklın bulunduğu, tabîî, müsbet ve beşerî bilimler verilerinin sağladığı, verdiği, kurallara göre değil, metafizik kaynaktan gelen deney — tahkik yolundan geçmemiş — metafizik inanç kurallarına göre yönetmek, müeyyidelendirmek teşkil eder ki; bu niteliği ile de, çağdaş uygarlık yönünden sapmayı gerektirir, sonuçlandırır. 1961 Anayasası ise, çağ-

daş uygarlık telâkkileri, müesseseleri, yaşayış tarzı üzerine dayanmaktadır.

C — Demokrasi prensibi : 1961 Anayasası, gene kendisinini dayandığı siyasal ve sosyal gelenek sonucu olarak, anayasacılık gelişmelerimizin getirdiği demokrasi prensibine dayanmaktadır. Burada denebilir ki, demokrasi, 1961 Anayasasının bir müdir ilkesi değil; ona uygun başka müdir ilkelerin sonucu olarak varılmak istenen bir siyasî hayat tarzı veya bir siyasî mekanizma biçimidir. Böyle bir iddia yerindedir, doğrudur. Fakat biz, burada şunu anlatmak istiyoruz : Demokrasi, Türkiye'de, üzerine siyasî teşkilâtın dayandığı; kendisine göre siyasî mekanizmanın işlediği bir siyasî hayat prensibidir. Böyle olmalıdır ve Türkiye'nin birbuçuk yüzyıldan beri geçirdiği gelişim, siyasî teşkilâtın, demokrasi deyimi içinde ifade edebileceğimiz böyle bir prensibe dayanmasını sağlama; siyasî mekanizmanın böyle bir prensibe göre işlemesini mümkün kılma yolunda bir gelişimdir. Onun için, 1961 Anayasası da, anayasacılık gelişmelerimizin olumlu bir mirası halinde gelen böyle bir prensibi — demokrasi prensibini — benimsemiştir.

O halde, burada, üzerine siyasî teşkilâtı dayanacağımız, kendisine göre bu teşkilâtı ve mekanizmayı kuracağımız bu prensip, Anayasa tekniği ve anlamı açısından neyi ifade etmektedir? Onu görelim :

Demokrasi deyimi, genel olarak bir tek tarif içinde anlatılamıyacak kadar mudil bir muhtevaya sahiptir. Burada bu muhtevanın tahliline girişmeğe de imkân yoktur. Ancak, 1961 Anayasasının bir müdir ilkesi olarak gösterilebilecek olan bu demokrasi deyiminin, bu anayasa açısından oldukça açık bir anlamını bulmak da mümkündür. Deyim, bu açıklığa, Türk siyasî oluşmaları içinde kavuşup, kendini bu anlam içinde 1961 Anayasasına mal etmiştir. Buna göre şöyle diyebiliriz : Anayasamız açısından demokrasi; siyasal iktidarın, her hâl-ü kârda seçimden gelmesi, gelişinde olduğu kadar sürmesinde de kamu oyu rızasına dayanması, icralarının her safhasında ve çeşidinde de bir kontrole tâbi olması anlamındadır. Bunları açıklayalım :

a — Siyasal iktidarın seçimden gelmesi : 1961 Anayasası, seçimden gelen bir siyasal iktidar kavramına sahiptir : Siyasal iktidar, Anayasada gösterilmiş bulunan yasama ve yürütme uzuvlarının hem, bir yandan kurulmasını ve hem de, bir yandan bu uzuvların kullandığı yasama ve yürütme gücünü ifade eder. Böylece, siyasal iktidar terimi, bir yönü ile, olaylar karşısında bir hareket hattı ve tedbiri

seçmeyi bulup tercih yapma imkânını, gücünü ifade eder; bir yönü ile de tercih edilmiş bulunan bu hareket hattını, tedbiri uygulayan otoriteleri — yasama ve yürütme uzuvlarını — ifade eder.

İşte 1961 Anayasası, bir yandan olaylar karşısında — Anayasa ve kanunlar alanında kalarak — bir hareket hattını, bir tedbiri bulup, seçip, tercih yapma gücünü yasama ve yürütme uzuvlarına verirken; öte yandan, onların bu gücü, aslî sahip olarak ebediyen kullanmalarını önlemek için, onların bu gücü kullanma yetkilerini de devrî seçime bağlamıştır. Bu itibarla, 1961 Anayasasına göre, hareket hattı ve tedbir tercih etme gücüne (siyasal iktidarına) sahip olan organların, otoritelerin — siyasal iktidarın — seçimden gelmesi gerekir ki, bu durum, bu seçimden gelme keyfiyeti, 1961 Anayasasına, demokratik temelini vermektedir. Bütün siyasî teşkilâtı, bu temel fikir ve müessese üzerine dayanır.

Siyasal iktidarın seçime dayanması, seçimden gelmesi, 1961 Anayasasının bir icadı değildir: Bu husus, anayasacılık gelişmelerimizin olumlu bir mirası halinde 1961 Anayasasına gelip, ona demokratik niteliğini vermiştir. Anayasacılık gelişmelerimiz, bu noktada, bu hususta, enteresan bir seyir izlemiştir: Mutlakiyet monarşisi çağında, bir hareket hattı, bir tedbir tercih etme yetkisi — siyasal iktidarı — Tanrı tarafından gösterilmiş, teşkil edilmiş — bir siyasal iktidar olan — Halife - Sultana ait idi. Yani, siyasal iktidar, tamamiy-seçim dışı bir yol ile gösterilmiş olurdu.

1876 da, siyasal iktidar kavramı bir gelişmeye erdi. Bir taraftan, muhteva olarak yeni anlam kazandı: Siyasal iktidar, — ne de olsa — Anayasa içinde tercih yapma gücüdür. Öte yandan, bu kavram, yetki mevkiine geliş şekli olarak da yeni bir anlam kazandı: Hareket hattını ve tedbiri seçme gücünün, hiç olmazsa bir kanadı ile seçimden gelmesi zoru vardır.

1924 Anayasası, kendi çekirdek fikrini ve müessesesini aldığı 1921 Anayasasına uyararak, siyasal iktidarın seçimden gelmesi zorununun tamamiyle geliştirerek, demokratik mahiyetin içine tamamiyle girme yolunu tutmuştur: Siyasal iktidarı, devrî — genel — tek dereceli seçime giderek..

1961 Anayasası, içine girmek istediği demokratik mahiyetin son şekli gereğini de yerine getirmiştir: Siyasal iktidarı, parti rekabeti esasına dayanan devrî — genel — tek dereceli seçimden çıkartarak... Bu suretle, 1961 Anayasası, anayasacılık gelişmelerimizin olumlu mirası olan demokratik prensibin ilk lâzimesini yerine getirmiştir: Siyasal iktidarın, kamu rızasına dayanması...

b — Siyasal iktidarın devamında da kamu oyu rızasına dayanması : Siyasal iktidar olayı etrafında kurulması gereken demokratik mahiyet, onun, yalnız, seçimden, hattâ devrî seçimden gelmesiyle, tamamiyle kurulmuş olamaz. Siyasal iktidar, devam ederken de, yapacağı tercihleri, kamu rızasına dayanmak zorundadır. Yalnız, burada, siyasal iktidarın, tercihlerini kamu rızasına dayatması; ihtiyar edeceği her hareket hattını, alacağı her tedbiri, seçmenlerin referandumla beliren rızalarına veya seçmenlere evvelce vermiş olduğu seçim mukavelesine — seçim beyannamesine, programına, vaadlerine — dayanması anlamında değildir: Hattâ hiç değildir. Siyasal iktidar, her hangi bir devresinde, veya her hangi bir olay karşısında, evvelce verdiği seçim mukavelesinde öngörülmemiş bir tercihte bulunabilir. Hattâ bu mukavelede öngörülmuş tercihlere aykırı bir tercihte bile bulunabilir. Bu onun, demokratik prensibe uyma mahiyetini bozamaz. Yeter ki, hareket hattı veya tedbir seçme hususundaki tercihi, Anayasa içinde kalmış oluşun, Anayasaya uygun bir faaliyet teşkil etmiş bulunsun. Siyasal iktidar konusunda, onu demokratik mahiyet üzerine oturtan husus: Kuruluşunda, seçimden gelmek suretiyle kamu rızasının ifadesi olması; faaliyetlerinde de, bu faaliyetlerin mevcut Anayasa içi faaliyetler teşkil etmesi suretiyle kamu rızasına dayanmış olmasıdır. Birinci halde, seçim, kamu rızasını ifade eden bir vetire olmaktadır. İkinci halde ise, faaliyetlerin Anayasa içi bulunması, kamu rızasını ifade eden bir şart olmaktadır. Her olayda, kamu rızasını ölçmeğe, bulmağa, elde etmeğe imkân yoktur. Fakat, önceden kabul edilebilir ki, faaliyetler açısından kamu rızası, faaliyetlerin Anayasaya uygunluğu ile belli olmuş olur ve binaenaleyh bu yol ile elde edilmiş olur. Faaliyetleri Anayasa içinde olan bir siyasal iktidar, devamında da kamu rızasına dayanmakta sayılır.

İşte 1961 Anayasası, teşkil ettiği siyasal iktidarı, bütün faaliyetleri ile Anayasaya bağlamak suretiyle, onu miras olarak aldığı demokrasi prensibine dayatmış olur.

Siyasal iktidarın bir kontrole tâbi tutulması : 1961 Anayasasının, üzerine dayandığı demokratik prensibi, siyasal iktidarı, her faaliyetinde bir kontrole tâbi tutmasıyla de gerçekleşir. 1961 Anayasasının demokratik anlamı, siyasal iktidarın kesintisiz bir kontrol altında tutulmasında belirir. Bu kontrol, hukukî yollarla yapılan bir kontrol olduğu kadar, bilhassa, siyasal yoldan uygulanan, yürütülen, sonuç almağa uğraşılan bir kontroldür. Siyasal açıdan söz konusu edilen bu kontrolün ifadesi de, her hâl-ü kârda işler bir muhalefetin var oluşu, faaliyette bulunuşudur. Binaenaleyh, 1961 Anaya-

sasını demokratize eden husus, onun demokrasi prensibine dayandığını belirten husus, siyasî hayat içinde, her hâl-ü kcrda işleyen ve bu işlemesinden, kamu oyu üzerine etkiler gelen bir muhalefetin var olmasına imkân vermesidir.

3 — Sosyal ilerleme yönümüzün, içinde bulunduğumuz toplumsal şartların telkin ve ilham ettiği prensipler :

1961 Anayasası, bilhassa, başka prensiplere dayanır ki, bunlar da, sosyal ilerleme yönümüzün zarurî kıldığı, toplumsal şartlarımızın gerektirdiği prensiplerdir : İnsan hakları prensibi, sosyal devlet prensibi.

A — *Geniş bir insan hakları prensibi* : Bu prensip, aslında, anayasacılık gelişmelerimizin olumlu mirası olarak 1961 Anayasasına intikal eden bir prensip olarak zikredilmelidir. Fakat, bu prensibi, son anayasanın onu telâkki tarzımızdaki bir özelliği dolayısıyla, sosyal ilerleme yönümüzün ilhamı olarak, burada göstermenin de mümkün olacağını görüyoruz.

Gerçekten, daha 1876 Anayasası, hattâ ondan evvelki meşrutî monarşi içinde bu anayasaya doğru vâki gelişmeler sırasında, insan hakları kavramı ortaya çıkmıştı. Hattâ denebilir ki, Türkiye'yi, anayasalı devlet hayatına doğru götüren ilk gelişmelerin ilk vesikalarından birisi, insan haklarına taallûk eder : «Tanzimat fermanı». Zira bu ferman, Osmanlı tebaasının bazı ana haklarını tanımaktadır.

Fakat, bu fermana, kanaatimizce, esas itibariyle siyasî açıdan bakıp mânalandırmak gerekir. O zaman görürüz ki, bu ferman, gerçekten beşerî açısı olan, beşerî varlıklara, kişiliklerinden ayrılmaz haklar tanıyan ihtilâl beyannamelerini, bu yönü ile Türkiye'ye intikal ettirmekten çok, siyasal iktidarı sınırlama yönü ile intikal ettirme amacı güder. 1876 Anayasasındaki insan hakları ile ilgili maddeleri de, aynı şekilde yorumlamak gerekir. Binaenaleyh, şöyle söylemek mümkündür: Bundan önceki anayasacılık vesikalarında insan hakları, siyasî iktidara sınır koyan demokrasinin müşahhas hale gelmesi yolu olan bir rol oynamaya uğramıştır. 1961 Anayasasının dayandığı insan hakları prensibi ise, hem, Türk demokrasinin bu yöndeki ihtiyacını gidermeğe, hem de ve bilhassa, 1960 ihtilâlinin yeniden canlandırdığı bir idrak içinde, Türk insanına, Atatürk'ün koyduğu «Çağdaş uygarlık düzeyi» içinde insanca yaşama imkânını vermeğe yönelmiştir. Bu sebeple de, geniş bir haklar demetini ihtiva eden bir prensip haline gelmiştir.

Gerçekten, Atatürk, toplumumuza bir sosyal ilerleme yönü göstermişti. Bu, Türk insanının, çağdaş uygarlık düzeyinin içinde yaşamasıdır. Çağdaş uygarlık düzeyi, kişiye, klâsik haklar beyannamesinde kökleri bulunan klâsik hürriyet, eşitlik, mülkiyet, güvenlik ve baskıya karşı direnme haklarından ve imkânlarından başka — bunları da değiştirerek — daha bir seri haklar tanımayı gerektirir. İşte 1961 Anayasası, kişiyi bu düzeyin hakları ile imkânlı kılmak için pek geniş bir insan hakları kavramına, prensibine dayanmıştır. Esasen, içinde bulunduğumuz toplumsal şartlarda eğer bir demokrasi gerekiyorsa, bu demokrasi de, ancak gelişmiş bir insan ortamında olabileceğinden, Türk insanının gelişmesine yarayan bir seri hakları zarurî olarak 1961 Anayasası içine yerleştirmiştir. İşte, bu âmil de itibar nazarına alınınca denebilir ki, 1961 Anayasası, genişlemiş bir insan hakları prensibini, yöneldiğimiz toplumsal ilerleme yönünü ve içinde bulunduğumuz toplumsal şartların telkini olarak, kendisine dayanak yapmıştır.

B — *Sosyal devlet prensibi* : Fakat 1961 Anayasasının telâkkî tarzına göre toplumsal ilerleme yönümüzün, içinde bulunduğumuz toplumsal şartlara göre bilhassa zarurî kıldığı prensip sosyal devlet prensibidir.

Sosyal devlet kavramı ve tatbikatı, çok tartışmaya yol açmaktadır. Anayasamız, sosyal devlet ilkesini koymuştur, fakat bunun ne olduğunu, gayet tabiidir ki, tarif etmemiştir. İlk bakışta, böyle bir tarifsizlik, bazı karışıklıklara yol açar gözükmektedir. Fakat, inancımıza göre, bir tarife kalkışmak, daha büyük bir sakınca getirirdi çünkü bir târif, belki de, sosyal devlet kavramını anlamada ve uygulamada, bir sınır getirirdi. Sosyal devlet kavramını anlamada ve uygulamada yollarını ve derecelerini tâyin etmede, ortada var gibi görünürken kargaşalık, daha çok Anayasamızın onu görmek cesaretini gösterdiği ileri fikirden ürkmekten ve binaenaleyh, bundan kaçmak yollarını arama ihtiyacından gelmektedir. Bizzat bu Anayasanın yapımcıları arasında yer almış bulunan, bir çok muhafazacı ve mevcut statüko içinde esaslı değişmelere razı olmayıcı merkezler bulunmuştur. Bunlar, 27 Mayıs 1960 ihtilâlinin getirdiği yeni idrak içinde, bu anayasanın, kendi tarihsel geleneğine de uygun olarak kazanma istidadı gösterdiği sosyal mahiyete, sosyal muhtevaya karşı direnmislerdir. Bu direnmeleri ile, sosyal devlet formülünü, — onu bertaraf edememelerine rağmen — mümkün olduğu kadar dar bir muhteva ile doldurmak istemişlerdir ve bu kavramın soyutluğu, genelde soyut başka kavramlarla gidermeğe uğraşmışlardır. Şöyle ki: Onlara göre sosyal devlet, batının liberal, siyasal mekanizması, onu

dayandığı toplum katları ve toplum münasebetleri üzerinde bir operasyona girişmeden, gene batının liberal ekonomi münasebetlerinde vericilik ıslahları ile elde edilecek hâsılalarla, iktisaden zayıf durumda olanları da himaye etmeden ibarettir. Tabii, bu hâsılalar, ekonomiye hâkim özel teşebbüsler elinde olacak ve kalacaktır ve devletin teşviki ve hattâ mecbur tutması yoluyla ve fakat gene, onların eliyle, iktisaden zayıf olanların himayesine doğru kullanacaktır. İktisadî himaye — başka bir deyimle, iktisadî seviyeleşme — oranı arttıkça, toplumun, sosyal münasebetler alanındaki dertleri problemleri de çözümlene yoluna girecektir. Bu faaliyette, devlet, iktisadî verimliliğin gerektirdiği enfra strüktür alanındaki hizmetleri yapmak; iktisaden zayıfların, artan hâsıladan yararlanmasını, sosyal mevzuat yoluyla kanalize etmek gibi vazifeleri yaparak «refah devleti» ni ve «refah toplumu» nu gerçekleştirmiş olur.

Oysa ki, Anayasamızın, Atatürk'ten beri gelen kaynaklarına ve içinde bulunduğumuz — ve Türk toplumunu, yeni bir ihtilâl ile kendini aramağa doğru iten — toplumsal şartların mahiyetine göre yapılacak bir yorumu ile varılacak sosyal devlet anlamı ve tatbikatının veçheleri, daha başkadır.

Anayasamızın, Atatürk'ten beri gelen kaynakları, siyasal bağımsızlık ile beraber, ekonomik yeterlilik ve bağımsızlığı; bunun da, halkçı bir siyasal iktidar olayı yoluyla gerçekleşmesini emreder. Binaenaleyh, Atatürk idrakine uygun olmak ihtiyacını duyacak bir anayasa, kendi alanında, bu emirleri yerine getirmelidir. Bu da, siyasal bağımsızlığın gerektirdiği siyaseten halka dayalı devleti, sosyalman halka dayatmak, halk için işletmek, bütün siyasal iktidar icralarını, halkın maddî ve mânevî ihtiyaçlarının ağırlığı, baskısı, etkisi altında tutmakla olur.

İçinde bulunduğumuz toplumsal şartların mahiyeti de, bu tarihsel realitenin bir başka ifadesinden başka bir şey değildir. Gerçekten, içinde bulunduğumuz toplumsal şartlar, Türkiye'yi, işsiz, eğitimsiz, sıhatsız, insan şahsına lâayık hayat seviyesini sağlayacak gelir bakımından yetersiz bir ülke olarak belirtmektedir. Türkiye ve Türk halkı, iş, eğitim, sıhhat, insan şahsına lâayık hayat seviyesini sağlayacak gelir bakımından modern, çağdaş standardın altındadır. Bu standardı tutturabilmek için, Türkiye'nin, Türk halkının teşkilâtlanması gerekir. Ancak, böyle bir teşkilâtlanmanın sayesinde ki, Türkiye'ye ve Türk halkına, onu işsizlikten, eğitimsizlikten, sıhatsızlıktan, hayat seviyesizliğinden kurtaracak hizmetler arz edilebilir. Bir başka deyimle, ancak böyle bir teşkilâtlanma yoluyla ki,

Türk halkı, kendisini işsizlikten, eğitimsizlikten, sıhatsızlıktan, hayat seviyesizliğinden kurtaracak bir düzenin faal unsuru olabilir; ancak bu yol ile, kendi kaderini, işe, eğitime, sıhhata, hayat seviyesine yükseltebilir. Bu hizmetler, sadece, ekonominin enfra strüktürüne dokunan devlet faaliyetleri ile değil, her alanda devlet faaliyetleri ile verilebilir. Sosyal devlet, bu hizmetleri, her alanda devlet faaliyetleri göstererek verme ve bunun gerektirdiği geliri, devlet olarak elde etme ve harcama yolu olan devlettir. Bir başka deyimle, sosyal devlet; toplumsal yapmıya müdahaleler ederek, onun siyasal mekanizmasına tesirler ederek i- mülkiyet, toprak mülkiyeti, özel teşebbüs üzerinde, halkın maddî ve mânevî ihtiyaçlarının istikametinde bir tanzim yapan, bunları, sosyal ve iktisadî amaçlara göre bir rasyonazizasyona tâbi tutan; ii - Kamu yararı söz konusu niğrenge noktalarında ve hattâ başka noktalarda, âmme mülkiyetini arttıran; iii - Bu yeni tanzim, rasyonalizasyon ve arttırmalar yoluyla elde edilen verim ve gelir ile de, topluma, bilhassa iş, eğitim, sıhhat ve alelûmum hayat seviyesini ilgilendiren alanlarda hizmet arzeden devlettir.

Anayasanın, mülkiyete, toprağa tanıdığı sosyal mahiyet, özel teşebbüse gösterdiği sosyal mahiyete uygun gelişme yolu, bunları, sosyal ve iktisadî halk menfaatleri amacı içinde mütalâayı zarurî kılar. Bu da, bu Anayasanın, yukarıda gösterdiğimiz anlamda bir sosyal devlet anayasası olduğunu ifade eder.

Keza, Anayasanın, mülkiyeti, toprak mülkiyetini tâbi tuttuğu kamulaştırma, devletleştirme rejimleri, kamu yararı hâsıl olan noktalarda âmme mülkiyetini arttırma usullerinden başka bir şey değildir. Anayasanın, devlete yüklediği o pek geniş ve mudil hizmetlerin arzı, mecburiyeti, eğer bir fantezi olarak Anayasaya girmemiş ise, bu hizmetleri görececek imkânların yegâne yolunun da, mülkiyet, toprak mülkiyeti ve özel teşebbüsü, yukarıda sözü edildiği üzere rasyonelize etmekten, âmme mülkiyetini de — gene yukarıda söylediğimiz üzere — arttırmaktan ibaret olduğu görülür. Sosyal devlet, böyle anlaşılmalıdır, toplumsal şartlarımız ve Anayasanın halkçı geleneği, böyle bir anlayışı zarurî kılar.

4 — Bütün bu prensiplerin altında, siyasî teşkilât ve evvelki buhranlara düşülmemesi için düşünülen tedbir müesseseleri :

İşte, bu prensiplerin, onların ifade ettiği zaruretlerin ışığı altındadır ki 1961 Anayasasının kurduğu siyasî müesseselerin anlamı ve şeması, daha açık olarak kavranır.

Şimdi, bu hususun etüdünü bir tarafa bırakarak, pek kısa bir sema vermekle yetinir isek diyebiliriz ki, 1961 Anayasası, siyasal iktidarı, bir yandan parlamanter şekil içinde fonksiyone ederken öte yandan da, bir hukuk devletinin teminat müesseselerini kurmağa, işletmeğe uğraşır.

1961 Anayasası, parlamanter eşkâlinin gerekli kıldığı organları şöyle göstermiştir : Siyasal iktidarın icrasında bizzat geniş yetkileri olmayan, ama, devlet yetkilerinin - yasama ve yürütme yetkilerinin âhenk içinde kullanılmasını sağlamada rolü olan sorumsuz, tarafsız bir devlet başkanlığı...

Bu makam, bir yandan yürütme organının başıdır, daha doğrusu ilk kademesidir, fakat, parlamanter monarşi veya cumhuriyetlerde olduğu üzere, kabinenin siyasî lideri yürütmenin idarî şefi değildir. Yürütme organının var olmasında, bir çok tasarruflarının tamamlanmasında rolü vardır; fakat yürütmenin yetkilerinde ve sorumluluklarında; tecrit edilmiş bir makamdır. Tarafsızlığını sağlayacak müessesevî, hukukî tedbirlerle himaye edilmiş, aynı zamanda, siyasal savaş alanından da tecrit edilmiştir : 7 yıllık hizmet süresi, tekrar seçilemezlik ve fakat senato üyeliğine geçiş gibi hususlar...

Parlamanter eşkâlin gerekli kıldığı ikinci organ, bir başbakanın liderliğindeki hükûmettir. Bu hükûmet, kuruluşunda, işleyişinde, bir başbakanın teşebbüslerine ve takdirlerine bırakılmıştır. sorumluluğunda ise, birleşik sorumluluk müessesesi yoluyla, gurup kadetine tâbi kılınmıştır. Parlâmento ile sıkı ve parlâmento üzerinde etki yaratıcı münasebetlere girme imkânı, zorunu vardır. Bu imkândan da yararlanarak, yasama faaliyetinin de mihrakı olma imkânı vardır. Bütün idarî - icraî tasarrufların sahibidir. Bir siyasal partinin veya bir koalisyonun icra plânına in'ikâsı gibidir.

Parlamanter eşkâlin gerekli kıldığı üçüncü organ iki dallı bir parlâmentodur. Bu, artık, her şeyin, her iktidarın, her yetkinin sahibi olan 1924 meclisi değildir; görevi, yasamadan ve yürütmeyi denetlemeden ibaret kılınmış; hükûmetin etkisine açık bırakılmış; millî hâkimiyetin, yasama yoluyla belirmesine yarayan bir temsilî organdır. Esas itibariyle her iki dalı da seçimden gelerek bu temsilî niteliği kazanır. Fakat Cumhuriyet Senatosunda, temsilî niteliği kandan alan bazı üyeler de vardır. İki dal arasındaki münasebet, tarihsel geleneğe uygun olarak, doğrudan ve tamamıyla halk temsilinden gelenin lehine düzenlenmiştir. Bu itibarla, birinci meclis, icra uzvunun makarrı ve dayanağı olarak, siyasî kaderin de bir merkezi halindedir. İkinci meclis; sahip olduğu mutedil direnme gücü ile, bir

itidal unsuru; bünyesindeki kısmî parti tabiiyetsizliği yolu Anayasa ilkelerinin ve müesseselerinin kısmî bekçisi unsuru. Bu yönü ile çağdaş benzeri müesseselere nazaran, daha ilerici viyettedir.

1961 Anayasası, bir hukuk devletinin teminat müesseseleri olarak kurmak ve işletmek ister. Bunun ilk yolunu, Anayasa lenegine uyararak, tam anlamı ile bağımsız bir geniş yargı yetkisi uzvu kurmada ve onu, sırf kendisiyle bağlanarak işletmede gösterir. Geniş yargı yetkisi, hükûmet ve idarenin bütün tasarruflarını kendi kazaî kontrolünün alanı içine almıştır. Yargı uzvu, kendinden çıkardığı organlar ile, kendi işlemlerini sağlar ve kendi kağıtlarını yasama ve yürütme organlarının ellerinden alır.

1961 Anayasası, hukuk devletinin teminatını ve müesseselerini bir de, Anayasa Mahkemesi kurmada görmüştür. Bu mahkeme, tasarruflarının Anayasaya uygunluğunu denetleyerek, sınırların hukuka bağlanmasının müeyyidesini teşkil eder.

1961 Anayasasının, işaret ettiğimiz sosyal mahiyetine uyumlu ve bunu zaman içinde gerçekleştirdiği oranda başarı şansına, yaşama şansına kavuşabilecektir.